

Leerling worden¹

Marco Visser

De kerk van vandaag wil missionair zijn. Ze wil naar buiten. Allereerst zijn er in gemeenten initiatieven, waarmee men probeert het dorp of de stad te bereiken. Het wordt door de landelijke kerk gestimuleerd met een niet aflatende stroom kadoboekjes en hoogglans-folders. Maar waarmee willen we de buurt eigenlijk 'bereiken'? Waarom zouden we 'naar buiten' willen? Waartoe zouden we 'missionair' zijn? Het is het toverwoord van vandaag. Op landelijke toogdagen voor predikanten en ambtsdragers worden ervaringen uitgewisseld en worden dikke mappen met 'modellen' uitgedeeld, waarmee men zo aan de slag kan. Er zijn ideeën genoeg. Maar nogmaals, waarom zouden we? Inhoudelijke, theologische reflectie hierop bleef tot nog toe grotendeels achterwege². Je moet misschien wel zeggen: afgezien van de m.i. zeer onbijbelse vooronderstelling dat wij (die binnen zijn) iets zouden *hebben*, dat wij naar anderen (die buiten zijn) zouden kunnen gaan brengen – en wat is dat dan: het evangelie, het christelijk geloof, het product Jezus? –, het zou een goede herontdekking kunnen zijn: dat de kerk spreekt in de wereld, dat de kerk het gesprek zoekt met velen. Alleen, waar gaat het dan over? Wat is het verhaal waar je het mee doet?

APOSTOLAAT

Het is interessant om een moment achterom te kijken. Nog niet eens lang geleden was er, zoals nu het geval is, veel aandacht voor de zeggingskracht van de kerk in de wereld. Termen als 'kerk naar buiten' en 'missionair elan' waren waarschijnlijk nog niet uitgevonden, maar net na de Tweede Wereldoorlog werd het apostolaat (het gezonden-zijn) door mensen als H. Kraemer en J.C. Hoekendijk sterk op de kerkelijke agenda gezet. In de nieuwe kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk bijvoorbeeld kreeg het apostolaat een prominente plaats. Dat was nieuw. Opmerkelijk is nu, om bij dit voorbeeld uit de recente kerkgeschiedenis te blijven, dat de beweging in die tijd weldegelijk begeleid werd door een inhoudelijk-theologische bezinning. De commissie die met de kerkorde bezig was, ging zich kennelijk gaandeweg realiseren dat het zonder theologische basis niet kon en stelde een 'subcommissie voor het leerboek' in³. Deze commissie, die breed samengesteld was en waarin o.a. A.A. van Ruler, K.H. Miskotte en H. Berkhof zitting hadden, kwam twee jaar (!) later met het geschrift *Fundamenten en Perspectieven van belijden*⁴: een klein geschrift, dat niettemin zeer omvattend in 19 artikelen probeert onder woorden te brengen waar het in de kerk om gaat.

Hoe interessant het ook is, ik wil er op deze plaats verder niet op ingaan – het gaat mij hier enkel maar om de vaststelling dat zo'n beweging in de kerk vergezeld moet gaan, en dus ook vergezeld *kán* gaan, van een echte inhoudelijke impuls. Het gaat mij erom dat ook vandaag die missionaire beweging – maar ik kan het woord al niet meer horen! – toch vooral een inhoudelijke beweging zou moeten zijn. Overigens was het ook in 1949 al niet vanzelfsprekend dat een geschrift als *Fundamenten en Perspectieven* er kwam. In zijn commentaar *De kern van de zaak* stelt K.H. Miskotte opgetogen vast: 'Bij een verregaande ontwenning, de dingen bij de *naam* te noemen en dit *samen* te doen, mag het een wonder heten als van een zeker welslagen mag gesproken worden.'⁵ Ik denk niet dat er een truc uit de jaren vijftig herhaald zou moeten worden. Ik denk niet dat we nu zitten te wachten op *Fundamenten en Perspectieven 2.0* (hoewel ik natuurlijk wel heel benieuwd ben naar waar de docenten van de Protestantse Theologische Universiteit over twee jaar mee voor de dag komen). M.i. is er niet een nieuw belijdenisgeschrift geboden, maar een nieuw – Bijbellezen. Nieuw in onze tijd is een opvallende verhaalloosheid. De oude verbanden zijn weg, de oude instituten hebben geen betekenis meer. Mensen hebben geen verbinding met tradities meer. Zonder

nu een hele cultuuranalyse te willen starten, zou je op die manier van verhaalloosheid kunnen spreken. Waar vind je nog een verhaal waarin je een plaats hebt, een verhaal waar je het mee kunt doen, dat perspectief biedt? Het is mede tegen die achtergrond dat ik denk aan een nieuwe concentratie op de verhalen van Tenach en Evangelie⁶. Zo heeft de Generale Synode van de Protestantse Kerk in Nederland het zeer onlangs ook genoteerd in de visienota *De hartslag van het leven* – ik citeer het hier graag en met instemming –: ‘Het geloofsgesprek is nodig in de kring van de eigen gemeenten, maar ook kerkbreed. Het geloofsgesprek heeft daarbij in het bijzonder het samen lezen van de Bijbel nodig. Geen kerk zonder een open Bijbel. Het geloof is uit het gehoor. De Bijbel is bron en norm van de kerkelijke verkondiging. Ook in de kerk dreigt de Bijbel een onbekend boek te worden. Maar zoals Jezus met zijn leerlingen steeds weer begon bij Mozes en de profeten, zo zullen ook wij in de Bijbel de inhoud van het geloof op het spoor moeten komen. Theologische bezinning is daarbij onmisbaar.’⁷

DE EINDEN DER AARDE

Wat gebeurt er als je de Schrift zelf aan het woord laat? Het begint met de vaststelling dat het hele bijbelse verhaal inderdaad een heel bepaalde richting heeft: het begint in Israël – van daar uit gaat het naar de volkeren toe. Ik zeg met nadruk: in het héle bijbelse verhaal is dat zo. Vaak wordt gedacht dat pas in het Nieuwe Testament – Matteüs 28:16-20 mag steevast als kroongetuige optreden – de beweging naar de volkeren begint. Pas daar zou de deur naar de volkerenwereld opengaan. Niets is minder waar. Ook in Tenach zijn van meet af aan de *gojim* in het vizier. Wanneer Abram geroepen wordt, wordt hij weggeroepen uit zijn vertrouwde omgeving, wil zeggen: weg uit zijn *goj*-zijn. Hij moet daar uit, op weg om dat ene land te zien temidden van de andere landen, om dat ene volk te worden temidden van de naties. Echter, die roeping weg uit de *gojim* is expliciet omwille van de *gojim*: *In jou zullen alle geslachten van de aardbodem gezegend zijn* (Genesis 12:3). In een prachtig artikel in de bundel *Als uw leerlingen tussen de volken*⁸ laat Karel Deurloo zien dat ook bij de profeet Jesaja alles in Israël, in Jeruzalem, begint; maar dat de Torah, het bericht van bevrijding, vervolgens van daar uitgaat naar alle volken. Deurloo laat zien dat Jesaja 2:2-3 als sleuteltekst gelezen kan worden:

Want van Sion gaat Torah uit,
het woord van JHWH uit Jeruzalem.

Jeruzalem als centrum voor alle volkeren omlijst overigens het hele boek Jesaja. De *gojim* die in Jesaja 2:2 als een rivier komen toestromen, keren helemaal aan het einde, in 66:12, nog een keer terug. Als je dat eenmaal gezien hebt, gaat opvallen hoe in heel het boek Jesaja die beweging naar de einden van de aarde steeds weer terugkomt. Representant hiervan is de gestalte van de knecht van JHWH in Deuterokesaja, die in vier gedeelten, vier ‘liederen’, bezongen wordt⁹.

Wie is deze knecht? Over die vraag zijn boekenkasten vol geschreven: soms lijkt het om een bijzondere enkeling te gaan die midden in en tegenover het volk staat; soms lijkt het om de profeet zelf te gaan. Maar allereerst en bovenal is het een aanduiding voor heel Israël. Deze knecht is door JHWH gekozen uit de volkeren, zoals Abram geroepen is, weg uit Ur der Chaldeeën:

Jij, Israël, mijn knecht!
Jakob, die ik gekozen heb,
zaad van mijn vriend Abraham.
Jij die ik geroepen heb van de einden der aarde,
die ik van haar uithoeken geroepen heb –
ik zeg tegen je:
mijn knecht ben jij...
(41:8-9)

Zo staat deze knecht *pars pro toto* voor heel dat gekozen volk Israël. Binnen het geheel van Tenach moet je misschien wel zeggen dat het dé typering van Israël is: dit volk is immers niet meer slaaf (*èvèd*) in Egypte, maar bevrijd om knecht (*èvèd*) van JHWH te zijn.

Staat nu deze knecht bij Jesaja voor heel Israël, dan staat hij vooral voor het Israël dat terugkeert uit de ballingschap. Deze knecht moet op weg, inderdaad zoals Abraham (Genesis) en zoals Israël uit de slavernij (Exodus). Maar nu komt het: dat is nog te weinig. De knecht moet vertrekken, weg uit de ballingschap onder de *gojim*. Maar die weg van bevrijding is nu juist bedoeld als verhaal van bevrijding óók voor de *gojim*:

Het is te weinig, dat jij voor mij knecht zou zijn
om de stammen van Jakob te doen opstaan,
en de bewaarden van Israël te doen terugkeren –
ik heb jou gegeven als een licht voor de volkeren,
opdat mijn bevrijding tot aan het einde der aarde zou zijn.
(49:6)

Heel mooi staan deze twee dingen naast elkaar, of liever gezegd, leggen deze twee dingen elkaar uit: JHWH haalt zijn knecht weg *van de einden der aarde* in de terugkeer uit de ballingschap (zie hierboven in Jesaja 41:9; vgl. 43:6), opdat vervolgens de bevrijding *tot aan het einde der aarde* zal reiken.

LEERLING

De vraag is nu, of er nog meer over te zeggen is. Zowel gelijk in het eerste als in het tweede ‘lied’ wordt de knecht van JHWH met nadruk *licht voor de gojim* genoemd. Hoe is hij dat? Op welke manier is Israël, deze knecht, het licht waarin de volkeren leven? Er wordt inderdaad meer gezegd dan alleen dát hij het is. Het vergt nauwkeurige lezing van de vier genoemde perikopen om dat voor ogen te krijgen. Wat je dan te zien krijgt, is vooral zijn geweldloze, zelfs lijdende gestalte. Bekend is de zin in 42:2: *Hij zal niet schreeuwen, zijn stem niet verheffen; hij zal die op straat niet doen horen*. ‘Hij zal geen hooglans-folders laten drukken’ is waarschijnlijk een iets te vrije vertaling van deze zinnen, maar het is wel spannend om met de beschrijving van deze knecht van JHWH nog eens opnieuw naar de missionaire praktijk van onze kerken te kijken¹⁰.

Eén aspect wil ik hier naar voren brengen. In het derde ‘lied’ wordt de knecht ineens niet meer ‘knecht’ genoemd, maar opvallend anders:

Mijn heer, JHWH, heeft mij een leerlingen-tong gegeven,
opdat ik wie afgemat is, weet te antwoorden met een woord;
hij wekt mij morgen aan morgen,
hij wekt mij het oor, opdat ik hoor zoals de leerlingen.
Mijn Heer, JHWH, heeft mij het oor geopend
en ik, ik heb mij niet verweerd,
ik ben niet achteruitgedeinsd.
(50:4-5)

Hier wordt de knecht ineens ‘leerling’ genoemd. Ik lees dat als nadere invulling en inkleuring van zijn knecht-zijn. Om te beginnen is hij een leerling die spreekt, en wel een woord dat ondersteunt wie vermoeid zijn. Meer wordt er over zijn spreken niet gemeld; met een leerlingen-tong spreek je kennelijk een woord dat tegelijk een daad van hulp is. Het tweede is, dat hij hoort. Dat krijgt in de tekst meer ruimte, meer nadruk door een driedubbele woordherhaling (hij wekt mij, hij wekt mij, morgen aan morgen, het oor, het oor!), alsof er gezegd wordt: geen spreken zonder eerst dit geconcentreerde horen.

Maar wat moet er gehoord worden? Een aanwijzing zit in het woord 'leerling' zelf. Het Hebreeuwse woord *limmoed* komt slechts enkele keren voor¹¹. Op deze plaats wijst het terug naar een veelzeggende tekst in Jesaja 8. Daar is het in een situatie van crisis op alle fronten, een situatie van strijd en falende politiek, dat de profeet ineens de opdracht krijgt zich als het ware terug te trekken uit het openbare leven. Daar waar het hele volk mee bezig is, daar moet de profeet nu niet meer mee bezig zijn. Dan klinkt er:

Bind de getuigenis dicht,
verzegel de Torah onder mijn *leerlingen!*
En ik zal wachten op JHWH,
die zijn aangezicht verbergt voor het Huis Jakob,
hem zal ik verwachten,
zie, ik en de kinderen die JHWH mij gegeven heeft
tot tekenen en heenwijzingen in Israël
vanwege JHWH Tsebaoth die op de berg Sion woont.
Ze zullen wel tegen jullie zeggen:
'Bevraag toch de dodengeesten
en de piepende, mompelende waarzeggers!'
Maar zal een volk zijn God niet bevragen,
(bevraagt men) voor de levenden de doden?
Naar de Torah en naar de getuigenis!
Wie niet spreekt naar dit woord,
voor hem is er geen dageraad.
(8:16-20)

We zien hier een klein gesprek tussen de profeet en zijn leerlingen (even later ook zijn 'kinderen' genoemd). De profeet profeteert: we moeten terug naar de Torah en de getuigenis! Met een mooi chiasme omlijsten deze twee woorden dit gedeelte¹². Het devies is: we gaan naar het geschreven woord. En daar wachten we op JHWH, die zich namelijk verbergt. Maar als hij ergens te verwachten is, dan daar. De tekst waarschuwt met realiteitszin: op zoek naar perspectief zal men roepen om de hele religieuze santenkraam: bevraag geesten, nodig Derek Ogilvie uit, sluit aan bij de spirituele behoeften van de mensen... Maar: voor wie niet bij dít woord blijft, gaat de zon niet op. Terug naar Jesaja 50. De knecht van JHWH is een leerling! De tekst plaatst hem onder de leerlingen van de profeet¹³. En een leerling van de profetie is er een die met zijn oor bij de Torah zit. Op die manier maakt Israël zijn knechtschap waar, en op die manier zal het dan ook een licht voor de *gojim* zijn.

BESLUIT

Ik begon met een pleidooi voor inhoudelijke bezinning en inhoudelijk gesprek, waar het gaat om het apostolaat, het gezonden-zijn, van de kerk. De kerk heeft de gave en de opgave om 'licht der wereld' te zijn (Matteüs 5:14). Maar waarom, op grond waarvan? Met welk verhaal? Die inhoudelijke bezinning, toerusting en inspiratie, is m.i. gelegen in een hernieuwde concentratie op de schriften. Samen lezen en weer, en steeds opnieuw, leerling worden. Een tekst op tafel en kijken wat er staat en wat hij te zéggén heeft. En daarover dan in gesprek, in de kerk, en op de 'rand' van de kerk, en ja, ook 'buiten'. Daarin ligt toch heel het wezen en de opdracht van de kerk besloten.

¹ Verschenen in: R. Reeling Brouwer en W. Kloppenburg e.a. (red.), *Bijbelse Theologie in praktijk*, KOK Utrecht 2012.

² Ik deel geheel de analyse van Coen Constandse, die eveneens deze inhoudelijke bezinning mist: er is natuurlijk in het kielzog van de missionaire beweging veel literatuur verschenen, o.a. van praktisch theologen als Henk de Roest, maar daarin staat altijd het aspect van de toepassing voorop. Bijbels-theologische en systematische reflectie ontbreekt. C. Constandse, De verlegenheid voorbij – en wat daar achter zit, in: *In de Waagschaal* 40/9 (2011), 23-25.

³ Zie A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Geschiedenis, theologische ontwikkelingen en de verhouding tot haar zusterkerken in de negentiende en twintigste eeuw*, Kampen 2000⁶, 301.

⁴ *Fundamenten en Perspectieven van belijden. Proeve van beschrijving*, 's Gravenhage 1949.

⁵ K.H. Miskotte, *De kern van de zaak. Toelichting bij een proeve van hernieuwd belijden*, Nijkerk 1950, 7.

⁶ De Stichting die de aan de PThU nieuw gevestigde Leerstoel Miskotte/Breukelman begeleidt, wil in de toekomst naast het werk van de hoogleraar Rinse Reeling Brouwer activiteiten ontplooiën, waarin dit nieuw-geconcentreerde bijbellezen centraal staat. In het bestuur spraken we met een ernstige knipoog van de noodzaak van een 'nieuwe bijbelschool'.

⁷ [Http://www.pkn.nl/5/site/uploadedDocs/visienota_Hartslag1.pdf](http://www.pkn.nl/5/site/uploadedDocs/visienota_Hartslag1.pdf), 33.

⁸ K.A. Deurloo, De vraag naar de missio Dei, in: J. Breetvelt en P. Quarles van Ufford (red.), *Als uw leerlingen tussen de volken... Op zoek naar de missionaire roeping van de Protestantse Kerk in Nederland anno 2010*, Zoetermeer 2010, 37-43.

⁹ Deuterocesaja is de gebruikelijke aanduiding voor Jesaja 40-55. De vier bedoelde perikopen zijn 42:1-7, 49:1-7, 50:4-11 en 52:13-53:12.

¹⁰ Kees van Ekris beschrijft in de reeds genoemde bundel aan de hand van precies deze teksten concrete ervaringen aan een theologisch seminarie in Indonesië. Zie K. van Ekris, Zonder geweld, niet zonder vuur. Missiologische karakteristieken in de liederen aangaande de Knecht des Heren: verslag van een gesprek, in: *Als uw leerlingen tussen de volken*, 223-237.

¹¹ Op deze drie plaatsen en in Jesaja 54:13; en in Jeremia 2:24 en 13:23. Het werkwoord *lamad* betekent in de qal 'leren, *lernen*'; in de pi'el 'onderwijzen, *lehren*'.

¹² Waarbij Torah hier meer het formele woord lijkt te zijn voor de geschreven 'Weisung' van JHWH, en getuigenis meer het inhoudelijke woord dat verwijst naar het bevrijdingsverhaal van Exodus (denk aan de 'ark der getuigenis').

¹³ Zie ook M. Buber, *Der Glaube der Propheten*, Heidelberg 1984², 246-249.